

МИР ВАМ

/Одломак из студије „Зли дуси – прилог анатомији непоменикове работе”/

Роман „Зли дуси” није ништа друго до разуђена слика основних библијских механизма ђаволовог кушања и саблажњавања. Он је такође и понављање архетипске слике о борби против злих духова који су посели човека, засноване на Исусовом истеривању легиона у крдо свиња. У оквиру те макрокосмичке слике о сукобу Добра и Зла ради задобијања човекове душе, варирају се многе, махом новозаветне епизоде. Типично место описа овог сукоба јесте девета глава романа, позната под насловом „Код Тихона”. У структуралном смислу она је понављање кушања и саблажњавања Христа кроз разговор Ставрогина и Тихона. На идејном плану она варира тему о равнодушности као греху и саблажњавању деце као смртном греху. Све иновације које Достојевски уноси у оквир свог основног плана последица су разматрања проблема поседнутости и богоборства, које произилази из њега, на индивидуалном плану. Овде се друштвена деструкција изводи из индивидуалне, а она је резултат човекове поседнутости злим духом. Друштвену и индивидуалну поседнутост је лако разумети у значењу појма *бес* у руском /старословенском/ и српском језику. На српском „бес” значи *гнев* тј. индивидуална деструкција. На руском, *бес* је задржао старословенско значење *зао дух*. Зао дух је поседнутост на друштвеном и личном плану. Захваљујући тој садржајној различности лако нам је да у потпуности схватимо макрокосмички и микрокосмички план романа. Индивидуално понашање није ништа друго до слика сукоба деструктивних и конструктивних космичких сила које себе отеловљују у људским јединкама, претварајући их у полигон својих сукоба.

II

Историја избацивања поглавља „Код Тихона” из „Злих духова” показује, по ко зна који пут, да цензура, у свом параноидном деловању, често забрањује и она дела која, у суштини, заступају принципе ради чијег очувања она и постоји. Када су цензори 1871. године избацили ово поглавље, по свој прилици да се заштити морал, нису имали у виду да епизода са завођењем девојчице, ма колико шокантна за друштво, не открива ништа ново на плану морала тадашњег руског друштва. Завођење малолетница није било нешто од раније непознато или ретко. А кад имамо у виду да је расправа између Тихона и Ставрогина око овог догађаја један од најтемељнијих пледоаја против деструкције која је самој себи циљ, или, што би рекао Фром, малигне деструкције, још смо више у недоумици. Катков, чијој се интелигенцији нема шта замерити, понео се за речју, губећи из вида дух. То се види из чињенице да је поглавље „Код Тихона” у много чему, сем у саблажњавању детета, надахнуло Достојевског да створи старца.

Зосиму и Карамазове. Слеђени ужас Тихона пред Ставрогиновом судбином у будућности унесен је у понашање Зосиме према Димитрију. Активно деловање Ставрогина против *света* интелектуализовано је у Ивану Карамазову, Верховенски се претворио у ванбрачног Фјодоровог сина. Сатанизам Ставрогина, који ма колико био „царевих Иван” Верховенског, закаснили бајроновски аристократа злодеј, био је, највише односом према Матрјоши, „упрљан” активним злом. Одбацивањем „Исповести Ставрогина” /како још називају поглавље „Код Тихона”/, Достојевски је наведен на одлуку да конструише Иванов лик као духовног злочинца који одбацује сваку врсту личног ангажовања. Иван Карамазов ће бити још више сатанизован од Ставрогина јер ће Ставрогин имати још свест о моралу и антиморалу, док код Ивана тога нема. Иван ће свој злочин разумети тек кроз изјаву Смердјакова о оцеубиству. Иван је теоријски убио Бога, а Смердјаков практично /бога/ оца. Ставрогин је деловао деструктивно у свету, док је Иван кнез таме, за кога свет и морал постоје само као апстракција и ништа више.

Цензури и Каткову, дакле, можемо бити захвални, до извесне мере, за оца Зосиму и Ивана. А случају и др. Петру Симићу, што можемо, сто десет година после анатемисања да говоримо о композиционој – формалној и идејној схеми поглавља „Код Тихона”.

+ +
+

У тренутку кад је Ставрогин решио да посети владика Тихона, радња романа иде ка врхунцу – неред у балу. Тај расплет ће довести до распада деструктивних сила, како друштвених тако и индивидуалних. Поглавље „Код Тихона” требало је да одигра, у композиционом смислу, улогу Пролога, којим се најављује трагични расплет збитија у коме ће Ставрогин натоварити на своју душу, поред многобројних грехова, и грех самоубиства. Као у античкој драми, Тихон ће му, у исто време хор и хорег, најављивати пропаст, објашњавајући где је излаз из трагичног заплета, али, опет по класичној схеми, он је заслепљен од богова /злих духова/ и изабраће пут који води у пропаст. Тако после овог поглавља имамо следећу композициону ситуацију: злочин је учињен, излаз за спасење предложен, трагични јунак одбија да се спасе, бива последњи пут опоменут, и сад се очекује његова пропаст. Као што видимо, поглавље „Код Тихона” игра улогу најаве расплета и његово избацивање битно је пореметило композицију романа, што се видело после његовог враћања у роман.

Ставрогин, пре одласка код Тихона, проводи бесану ноћ. О томе неће бити више речи у роману, иако је овај податак у супротности са сликом коју хоће о себи да створи. Он није тако емотивно неосетљива особа као што жели да се прикаже. „...Целу ноћ је преседео на дивану, често управљајући непомичан поглед у једну тачку у углу ормана” /511/. Ова слика је мутна антиципација сцене разговора између Ивана и ђавола. Ђавола још нема. Бар не видљиво. Одлука коју доноси Ставрогин ове ноћи је покушај тражења алибија за чин који је извршио, као и за чин који ће извршити. Трагични се расплет приближава. То се осећа и из његовог сусрета са радницима из фабрике Шуљагиних. Оних истих радника који ће ускоро бити нагнани у побуну.

Слика коју добијамо о Спасо-Јефимијево-Богородском манастиру и његовим житељима остаће контрадикторна и сумњива. Оно што сазнајемо из описа калуђера, игумана и самог владике Тихона наводи нас да помислимо да ли је овај манастир право

место где Ставрогин треба да потражи духовни спас за себе. Нарочито оно што сазнајемо о Тихону.

Достојевски слика Тихона из више аспеката: мишљење пријатеља, мишљење противника, мишљење наратора /који треба да *објективизира* слику/, физички опис, опис стана и опис библиотеке. Но сви ти описи показују да је слика о Тихону или Тихон сам нешто недовршено, сумњиво и у позитивном и у негативном смислу. Он је „Висок и мршав човек, око педесет година стар... по изгледу *нешто* болестан, са *не одређеним* осмехом и са *необичним*, као стидљивим погледом” /подвукао Ђ. Ј. Ј./ „Сви некако нешто прећуткују о њему: они који га не воле вероватно из немарности, а они одани као из жеље као да сакрију нешто о њему, неку слабост његову, можда јуродивост... Тај Тихон једва те није шенуо памећу или је бар створење без икакве способности и нема сумње, пије... да ли због слабости карактера или из „неопростиве и његовом чину неодговарајуће расејаности” не уме да у самом манастиру улије поштовање према себи. „Архимандрит га осуђује” због немарног живота, чак и јереси. А манастирско братство, ако се и не понаша немарно према болном светитељу, оно, свакако фамилијарно” /513/. А у библиотеци „упоредо са делима великих хришћанских светитеља, налазе се дела позоришна, а можда још и гора” /514/.

У свим овим описима налази се оно што смо назвали сумњивим. У колективној свести, како оних који му се диве, тако и оних који га мрзе стоји неко знање да са владиком није нешто у реду. Духовници мисле да је сувише светски човек, да његова вера пречесто мирише на сумњу. Мирски људи у њему откривају јуродивог живчаног човека, чак и пијанца. Али сви судови у њему су недоречени из простог разлога што он сам није довршен, што је ломан, подложен променама. Томе служи и опис библиотеке и опаска да чита књиге које описују рат. Да иза лика духовника стоји светски човек са овоземаљским потребама и *похотама*.

Но та слика Тихона је само варка којом Достојевски жели да нас доведе у заблуду. Хоће да га представи као лак плен пред Ставрогиновим кушањем. Монолитна фигура неког фанатичног калуђера не би била повољна за књижевну обраду из простог разлога што је мало вероватно и логички неоправдано да би он могао да се наведе у напаст. Тихон, на први поглед шизофрен, може изгледати Ставрогину као супарник кога ће моћи да савлада. На темељу вести да је Тихон „живчан” он га је изабрао за кушање. Са друге стране, на основу Шатовљеве приче он може Ставрогину да изгледа као спаситељ. Владика је идеална прилика за његове контрадикторне потребе. Његова садомазохистичка личност стално чезне да се спасе. Али, у исто време све чини да до избављења не дође. Избавити се, за ~~њег~~ значи изгубити једну прилику да се *ишта доживи*. Скала његових доживљаја одвија се на полу лоших сензација: страх, срамота, понижење. Цео његов живот је покушај да се дође до њих. Сем њих он нема никаквих осећања. Скандали које изазива, на први поглед садистички чинови, у ствари су увод за мазохистичка стања; он губи углед у родном месту, губи углед у друштву, живи са осећањем моралног пада. А најчешће без икаквог осећања. Једини излаз из овог стања самодеструкције је у покајању. Покајање је, на први поглед, добра прилика да се мазохистичке потребе задовоље. Али, то је упрошћено тумачење Ставрогиновог мазохистичког механизма. Покајање /епитимија/ јесте „мазохистички” чин. Кајући се, грешник се јавно и тајно понижава како би окајао грех. Само, крајњи циљ покајања је ослобођење од греха, а самим тим и укидање „мазохистичког” стања. А Ставрогин воли своје мазохистичко стање. Његови садистички чинови имају за крајњи

циљ таква стања. Чини зло да би се осећао пониженим. Понижење је једино стање у коме се осећа емотивним бићем. Зато и хоће и неће да пронађе излаз из овог стања. Те је бирање Тихона за *исповест*, ако је то уопште исповест, осуђено на неуспех. Тихон треба да се наведе на саблазан, да му се Ставрогиновом исповешћу душа упрља. Да се наведе на зло, тј. да му се покаже моћ деструкције која не преза ни пред

уништењем невиних /деце/. Овде је антиципирана морална дилема из „Браће Карамзових” – зашто деца пате. Ставрогинов разговор са Тихоном треба да покаже калуђеру да морални надчовек може да чини шта хоће јер Бога нема. У исто време, он се једним делом свог вапијућег бића нада да постоји могућност да ће *најзад* кроз Тихона да се деси чудо. Да ће Бог да проговори. Тиме би се подсвесни идеал свих богобораца испунио. Човек више не би био сам. Јов би добио сабеседника. Смисао би се вратио свету.

Ставрогин се ломи покушавајући да започне разговор са Тихоном. Ти покушаји показују сву тескобу у којој се налази. Треба да учини пресудни корак – да покаже „Исповест”, али ни он још нема свест са којим циљем. Плаши се да не буде манипулисан од Тихона, не схватајући, до краја, да је манипулисан од разорних сила које су у њему. Сумњичав је. Још на самом улазу у манастир примећује да га познају. Тихон спомиње да га је видео у манастиру пре неколико година, што га је утврдило у мишљењу *да желе да га пребаре и исмеју* јер тамо није долазио још од детињства. Узгред сазнаје да Тихон познаје његову мајку, а и да о њему штошта зна.

Овим Достојевски завршава уводни део пред почетак кушања после кога ће следити саблажњавање. Опседнути треба да искуша праведника и да га наведе на покушај чињења чуда. А чинити чудо је знак гордости и луциферијанства, јер само Бог може да чини чудеса, или онај коме је од њега та моћ дата. Самоиницијативни покушај да се учини чудо покушај је ремећења васионске законитости, увођење индетерминисаности. Ставрогин жели да наведе Тихона или да чини чуда, или да призна да чуда нема. Што би, у оба случаја, био грех и доказ Тихоновог пада и успешне саблазни. Сетимо се да Сатана куша Христа три пута да учини чудо. Да ли може и, ако може, да ли сме. На шта му Он одговара: „Немој кушати Господа Бога својега” /Мат. 4,7/. Ставрогин кушањем улази у грех, али учествовањем у кушању и Тихон греши. Тихон дозвољава Ставрогину да му се исповеди како би му указао на могућност искупљења. Али не само због тога. Оно зло што је у човеку, а на шта Ставрогин својом исповешћу рачуна, нагони Тихона да са задовољством /прикривеним/ слуша прљавштине из туђег живота.

Ставрогин прича о свом осећању поседнутости и открива да има свест о присуству ђавола. Но то сазнање је замагљено мишљењем да је луд. Исповест је последица излива страха који настаје тренутним рушењем Супер Ега. Трајаће кратко, али довољно интезивно и са довољно података да се на Тихона направи утисак. Она треба да га наведе на помисао да је Ставрогин у власти ђавола. Али потом, одмах, следи изјава да би требало да иде код лекара тј. да је болестан. Замка је постављена и он је себи обезбедио излаз. Ако Тихон почне да говори о ђаволу, он ће признати да је болестан, тј. луд и одбиће могућност постојања и деловања злог духа. Зато га владика изненађује прихватањем могућности лудила, чак наводи неколико ^{сличних} случајева. На то Ставрогин поново инсистира да је *video* злог духа. Тада Тихон изјављује да су обе могућности вероватне, али даје већу тежину оној о деловању злог духа. Истина, не експлицитно, већ имплицитно.

„Више је вероватно да је то болест, премда...

Премда, шта?

„Нечисти духови постоје, несумњиво, али појмови о њима могу бити врло различити” /518/.

Овом изјавом се завршава први део кушања. Призната је реалност постојања нечистих духова. Ставрогин је „надигран”. Да би на обилазан начин оборисао могућност постојања ђавола, он доводи у сумњу постојање Бога. Обелодањује се његов основни покретач – богоборство. Починје други степен кушања. Верује ли Тихон у Бога и у чудо? Бог и чудо су доведени у корелацију кроз веровање. На прво питање одговара потврдно. У друго је већ мање сигуран. Кушање се приближава врхунцу. Сумња у чудо је сумња у божанско. Без божанског нема чуда. Ово је тренутак у коме је Тихонова вера доведена у питање, а маловерје избија на површину. Зато се, у библијској традицији и обраћа Богу: „И да се не постидим крста твојега, Господе”, парафразирајући Христову молбу да га чаша мучења мимоиђе. После овога, примењујући параболу у композицији дијалога, Достојевски попушта притисак. То је његов омиљени метод: *напети, попустити*.

Расправа почине да се води о теизму и атеизму. Снага вере је, и у теизму и у атеизму, у њеној ватрености. Ревновање верника за веру је блиско ревновању неверника против вере. Постоји само једна врста *правог* неверништва а то је равнодушност. Атеиста је верник који није имао довољно вере, скептик који није нашао доказе. За Тихона је атеизам потенцијални теизам. Атеисти не достаје само чудо јер није неверник него маловерник. Њему треба доказ, а божански доказ је чудо. Верник верује без чуда, иако га не одбацује. Сумња је очајање усамљености, одатле потиче богоборство. Насупрот атеисти очајање теисте се завршава у боготражитељству. На тој граничној линији сусрећу се Ставрогин и Тихон и ту се препознају и заволе.

Обојица не воле равнодушност оличену у ставу Лаодикијске цркве. Да бисмо објаснили појам Лаодикијске цркве, морамо се осврнути на „Апокалипсу” Св. Јована о понашању и судбини седам цркава у Азији, кроз коју се говори о седам облика верништва. Постоји мишљење да је „Апокалипса” пророчанство о седам епоха у развоју историјске хришћанске Цркве. Но, оставимо то по страни и погледајмо које особине набраја Јагње појединим црквама. Прва црква, *Ефеска*, је похваљена због свог делања у прошлости, али је у садашњости посрнула. Опоменута је да се врати на прави пут јер *ко победи, даћу му да једе од дрвета живота*”. За цркву у *Смирни* каже да је невољна и сиромашна те да ће бити стављена на муке. Али ко истраје у вери, добиће *„бјенац живота”* и *„неће му наудити друга смрт”*. Трећа црква, *Пергамска*, иако у центру многобоштва, издржала је све муке. Али, у њој се налазе јеретици, па ако их не одбаце, доћи ће анђео са казном. И следећа црква, *Тијатирска*, оптужена је за идолопоклонство јер се у Тијатиру налази пророчица. Њу ће анђео казнити *„...и познаће све цркве да сам ја тај који испитује срце и бубреге”*, тј. да је Он једини пророк. *Сардска* црква је опоменута за формално постојање *„...знам твоја дела, да имаш име да си жив, а мртав си”*. Али се додаје да тамо има и праведника који ће добити живот вечни. *Филаделфијска* црква је истакнута између свих цркава: *„јер имаш мало силе, и држао си моју ријеч, и нијеси се одрекао имена мојега”*. Седма црква је црква града Лаодикије. То је била вера форме, вера умерености која се граничи са незаинтересованошћу. *„Знам твоја дела да нијеси ни студен ни врућ. О да си студен или врућ! Тако, будући да си млак и нијеси ни студен ни врућ избућуваћу те из уста својих”*.

Равнодушност је оно што је најодвратније у понашању Лаодикијске цркве. Оно што је ставља на најнижи степен духовности. Ње, напосто нема. Ставрогиново богобораштво и Тихоново боготражитељство разумеју се, препознају се једно у другом као што се и њих двојица препознају. У њима нема равнодушности. Зло је деструкција само због тога што у себи нема љубави. Љубав према *другом* је сила која не да Тихону, и поред сатанског кушања, да посрне и да се саблазни. Он зна сву судбину зла које је у људима. Зато Ставрогин изгледа као циник јер се ничему не чуди. Али његово сазнање да је у људима зло не одбија га од њих. Он их воли онакве какви су и у томе је његова Христоликост. Све треба волети јер је зло болест и тегоба, а не разлог за гађење и осуду. Ставрогин не воли људе јер захтева да буду савршени, да буду све оно што он није, како би пронашао *наду*, а у исто време задовољио своје мазохистичке потребе. Чињеница да су људи, махом, њему слични, али половично слични, нагони га да их уништава. Тренутак дезинтегрисања оваквог његовог става јесте кад признаје Тихону да га воли. Воли у њему способност да се верује, *да се верује и поред свега*. Осећање стида, које га спопада после ове изјаве није ништа зачуђујуће. Сваки излив емоције, нарочито ако је то осећање позитивно, изазива код њега кризу. Зар се неће, на крају романа, у тренутку кад сузбија свој нагон саморазарања, убити? Опседнути не може да престане да чини зло, а још мање да чини добро, па ако потисне деструкцију према другима мора да је окрене према себи. Бес човека води на крају, ка самоуништењу.

Изјава да воли Тихона претходи покушају да кушање прерасте у саблазан. Али и покушају да се спасе. После изјаве о наклоности следи читање „Исповести”. Прича о саблажњавању девојчице по основни ток поглавља „Код Тихона”, које се састоји од *кушања – покушаја спасавања – његовог неуспеха – саблажњавања – неуспеха – деструкције*, нема централно место иако по обиму чини скоро половину текста. Она је само *пример*, чак можда *fusnota*. Због тога ћемо се на њу вратити касније, настављајући сада да пратимо основни идејни ток кушања и саблажњавања Тихона.

Уместо да се Тихон понаша шокирано после исповести, он започиње расправу о стилу приповести. Читалац очекује другачије понашање, нарочито од хришћанског калуђера за кога многи држе да је светитељ. Тим пре је *збуњен* Ставрогин. Тихон се, читајући, није саблазнио, он је чин греха и чин исповести прихватио као нешто *нормално*. Њега је у самом тексту заинтересовала једна нота неискрености. „Исповест” је писана под психолошким притиском насталим као последица сазнања да су поремећене норме, да је учињен грех. Чињеница да је од почињеног греха до „Исповести” прошао дужи период инкубације не мења много на ствари. Тихон не спори постојање чина. Само тврди да Ставрогин под садо мазохистичким притиском покушава да се у тексту што више оцрни. Да жели да шокира људе својим злом. Да је за њега чињење зла и причање о њему манир. Друга ствар коју му замера у писању „Исповести” јесте њихов циљ. „Али ви некако већ унапред мрзите и презирете све оне који ће ово прочитати и позивате их на бој. Зашто, кад се не стидите да признате злочин, зашто се стидите покајања?” „Стидим се? И стидите се и бојите се”. /543/ Да би даље наставио: „...ви као да уживате у својој психологији и хватате се за сваку ситницу, само да бисте читаоца задивили неосетљивошћу коју немате. А шта је то друго ако не кривчево охоло изазивање судије?” /541/ Примењујући своју методу затезања – опуштања, Достојевски доводи Ставрогина до привременог повлачења које ће тећи у Тихонову корист

све до предлога да грешник оде у манастир ради покајања и испаштања. У току ове расправе Ставрогин често одбацује улогу грешног покајника, претварајући се у луди-ферског јунака, наслеђеног из европске романтичарске књижевности, чији је основни циљ да на себе навуче мржњу људског рода, истичући да му до његове љубави није стало.

„Можда сам вам много о себи налагао – упорно понови Ставрогин још једанпут. – Уосталом, па шта ако грубошћу своје исповести баш и изазивам! Ви сте то и тако већ запазили, то изазивање. Примораћу вас и друге да ме још више омрзнете, и то је све. Тако ће ми бити лакше”.

То јест, ваша пакост изазваће пакост која јој одговара и, како мрзите, биће вам лакше да вас мрзе, него да примите њихово сажаљење”. /545/

Кнез таме се подиже, и то све јаче што Тихон јаче притиска Ставрогина. Еготиста и либертен на Достојевсков начин, одбацује могућност испаштања. Зато има делова у разговору када нам се чини да је то разговор глувих, али глувих који не разумевајући словесну поруку саговорника, интуицијом разумеју поруку *намере*. Ставрогин жели једним делом себе да се одржи у хипотетичком стању неосетљивости. /Кажемо *хипотетичка*, јер је њено постојање доста сумњиво/. Жели да одржи аутономију у односу на људе, чинећи им и даље оно што им је чинио – зло. Само, за разлику од Садових јунака, он улогу не игра само у области зла. Он може чак да чини и добро. Јер, слободан човек може да чини шта хоће; може да уједе старца за уво, да заведе девојчицу, ожени једну Лебјаткину, буде пријатељ револуционара, проучава богословље, саблажњава Тихона. Он је применио мисао св. Павла „*Све ми је слободно*”, заборављајући њен други део „*али ми није на корист*”. Уосталом, он све чини да би му било на штету, а не на корист. Он ће и признати да му је Лебјаткина жена из садомазохистичког става према свету – пљује грађанству у лице /и мајци/ и прихвата њихов презир. У прихватању презира види своје узвишавање, одвајање у односу на друге, доказ сопствене посебности. Осећање гриже савести, ако је уопште могуће говорити овде о томе, због девојчице, не треба да се разреши у покајању, прихватању испаштања да би се успоставила равнотежа у космосу, већ у одбацивању свести о греху, или, како каже – у сопственом опраштању греха. Али на тренутак, а таквих тренутака има на више места, он признаје да није сам, да свет није његова играчка. Тада има потребу да му Тихон опрости, да га воли. Само, такве ситуације кратко трају, потом следи нови излив самодовољности. Чињеница да Ставрогин признаје да у свету где обитава његово Ја постоји Тихон као субјект, а не као објект за манипулацију, доказ су да је кушање и саблажњавање доживело неуспех. Тренуци када се Тихон колебао далеко су иза нас. *Свет се стабилизовао*. И поново је Ставрогин изван њега. Тихон се сажалио над њим иако се *сенком* обрадовао. Свако се потајно радује туђој несрећи, ако ни због чега другог, онда због осећања да он сам није унесрећени. Ослоњен о своју слабу веру која се кроз саучествовање са *другим* претворила у љубав према другом, поистовећење са другим, Тихон покушава да му помогне. А помоћ је, по њему, у испаштању греха. Испаштањем ће се саобразити свету, одбацивањем греха хармонизираће себе у односу на свет, али ће се хармонизирати и унутар себе. Нестаће дестабилизационог елемента који се састоји у свести *да није унутар света*.

Али Ставрогин одбија спас. И ту се завршава кушња. Богоборац, кушатељ, по традицији, бежи у своју пропаст /пакао/. Ништа није решено сем што је коначно

одбијено искупљење и спасење. У исто време, по Достојевском парадоксу, све је решено. Свет се, на тренутак, окренуо нади. Учинио се могућим за индетерминисаност, слободну вољу. И за чудо, представник присталица слободне воље, Ставрогин, почиње да делује детерминистички. Он мисли да дела слободно, да одбијајући епитимију одбацује поредак света, божанске законе који га спутавају. Он делује по схеми која је у човеку, по којој је одбијање доказ слободне воље, а прихватање доказ детерминизма. Признавање *греховности* је прихватање структуре света, одбијање је рушилачки чин, луциферијанска побуна против Бога. Само, његово одбијање је доказ детерминисаности јер дела баш онако како мора. Она произлази из његовог садомазохистичког бића. Да је слободан у делању, доказ би било прихватање ограничења јер би прихватање било доказ слободне промене његовог бића. Он може да бира између испаштања и неиспаштања. Знајући га, очекујемо одбијање и до одбијања и долази. Да је прихватио испаштање, десило би се нешто што је супротно његовом бићу, нешто нелогично, значи – чудесно. Ставрогиново прихватање испаштања било би оно чудо за којим трага. Чисти чин вере. Али за тај чин он није довољно суверен. Кроз читав роман, опседнут је доказом своје суверености и у тренутку кад је могао да је и докаже, он се повлачи. Још није довољно зрео. Сазреће тек кроз самоубиство. Можда Тихон то предосећа. Гневни узвик: „Проклети психолог”, упућен Тихону, одсјај је тог знања. То је виђење непомениковог одласка од светитеља, кушача од кушаног.

III

Време је да се вратимо на „Исповест”. Као што већ рекосмо, овај део у структури поглавља „Код Тихона” има само вредност епизоде. „Исповест” је опис завођења девојчице која има за циљ да саблазни Тихона. Тачније да саблазни људе. На Тихону се врши само проба. Саблазни ли се он, саблазниће се и други. Достојевски даје три оцене садржаја „Исповести”, као и њене намене. Он каже: „Овај документ, како ја мислим, дело је болести, нечисте силе која је овим човеком овладавала... Основну мисао у документу чини страшна непатворена потреба за казном, потреба за крстом, за казном јавном, пред целим светом... цео документ је у исто време био нешто немирно, бујно, жељно титрања, нешто хазардно... Јесте, болесник се претура по постељи, и хоће једну патњу да замени другом; борба са друштвом изгледа му као најлакши нов положај и он изазива друштво. Доиста, у самом факту овог документа осећа се изазивање друштва, ново, изненадно, презриво. И жеља је само да се само што пре сукоби са каквим било непријатељем... А ко зна, можда све ово, то јест те странице намењене јавности, нису ништа друго него што је био и онај угриз губернаторовог ува, само у другом облику”. /523/ Ови наводи показују да Ставрогин пише исповест из потреба које могу да се сведу на два облика разарања: разарања према свету и саморазарања према себи. Деструкција према свету проистиче из осећања понижености, из свести да се чином саблажњавања и уништења једног новог бића заувек искључио из система вредности који се заснива на божанским законима. У свему томе је најзначајније да је деструкција проистекла из *gocage*, из става да му је све допуштено јер постоји само свет и његова слободна воља која га обликује. За њега у свету не постоји партнер, него само објекти за манипулацију. Ставрогин се забавља са госпођом и служавком из садистичке жеље да их састави и да им се наруга. Оне за њега нису саговорници /људска бића/, већ средства којима покушава да разбије монотонију живљења. Догађаји описани

у „Исповести” показују да његов живот јесте једна велика самоћа. Он себе сматра човеком у толикој мери уколико друге не сматра људима. Гордост је граница којом је оделен од других. Оно што зна о људима доводи га у стање презира према њима. Из тог односа произилази деструктивно деловање као провера колико се далеко може ићи према Богу и људима. Може ли ико да му пружи отпор? Девојчицина мајка прима са захвалношћу поклон од злочинца. Она за Ставрогина није субјект, није свесно биће. Такође и Лебјаткини, Верховенски, многе жене, читав људски род. Људи су немоћни да му се супроставе, а Бог ћути. И то Божје ћутање доводи га до лудила. Ради одговора, он ставља себе на коцку. Нема ли одговора, знак вечности, онда је свеједно шта ради, јер морални кодекс произилази из њега самог. Али, ако га изазове, те се Знак јави, онда ће заувек да изгуби себе. У оба случаја он је губитак. Бес у њему нагони га у разарање, самоћа у запомагање: „Јави нам се већ!” Он је спреман на све да би изашао из самоће, да би одбацио досаду, равнодушност, емотивну хладноћу.

Постоји неколико детаља, набачених ту и тамо, који говоре о овој хладноћи. Он каже да се „одавао... разврату, у коме нисам налазио задовољство...” /524/ „У томе Содому живео сам усамљен... Уосталом, све то без икакве пакости и гнева, јер мени је само било врло досадно и ништа више”. /527/ „Било ми је онда досадно да живим, до лудила”. /537/ Посред ове емотивне неосетљивости која се заглибила у разарању и саморазарању провлачи се његово трагање за Богом. „Сећам се, много сам се тада бавио богословљем, и то озбиљно”. /527/ Једино што њега стварно интересује јесте могући излазак из досаде. А излазак из ње могућ је само у случају да се нађе одговор на питање постоји ли Бог или не. У вези с тим проблемом треба размотрити и његово колебање од деструкције до самодеструкције. Кад се заведена девојчица убила, он у једном периоду страха одлучује да се ожени Лебјаткином. Као да хоће још једном да чика Промисао Божији. Уништио је дете, биће без заштите и без зле мисли, а потом је решио да уништи и луду, такође биће без способности да се одбрани. Злодела која чини све више прелазе у домен онога што Тихон назива „ружним”. То више није чињење зла, или тачније, то није *само* чињење зла, него сопствено ваљање у калу. Чињење зла је изгубило естетску вредност. Свело се на гнусобу. Има у свему томе нечег детињастог. Он задиркује и изазива Бога да му се јави. Када овај одбије да прихвати дијалог, он се љути. Што је ћутање Бога дуже, то је његова љутња већа и разарање ружније. Бес га толико обузима да је једини излаз у самоуништењу. Деструкција се претвара у гротеску. Ујести поштованог, али излапелог, старца, за уво, може бити на згражавање заједнице, док завести девојчицу може бити изазов Богу, али оженити Лебјаткину није ништа до гнусоба. Несвесност у којој она почива не може бити *стварно* дестабилизована, њој ништа не може наудити јер свет у којем обитава има потпуну аутономију. То је свет несвесности. Женидба са њом је мазохистички чин. То је смртна замка коју Ставрогин сам себи навлачи на врат. Тај брак је „трагична кривица” која ће га уништити. Афера са Лебијаткином довешће до његове смрти. Брак са Лебјаткином је „иновација” у односу на библијске моделе. Овакав модел тамо немамо јер хришћанство зна за понижавање пред Богом, које се, у већини случајева, погрешно поистовећује са мазохизмом, али нема примера да се неко понижава ради самог понижавања. Понижавањем није ту само себи циљ. Хришћански пустиножители су се понижавали да би показали да нису горди. За Ставрогина је у понижавању *задовољство*. Он чини злодела како би осетио страх и кроз њега задовољство. Јер које је објашњење за завођење Матрјо-

ше. То дете није још жена, није лепотица, није искусна заводница чије освајање може да пружи задовољство. Па чему служи њено завођење? Из контекста се може закључити да је Матрјоша по природи својој *жртва*. Лажно оптужена за крађу ножића, подноси незаслужену казну без отпора; њен тихи плач је унет у епизоду да би једним потезом окарактерисао њену намењеност жртвовању. Кроз њен лик се парафразира мисао пророка Исаије „*као овца на заклање одведе се, и нем као јагње пред оним који га стриже, тако не отвори уста својих*”, којом је најављено жртвовање Христа. Матрјоша је Христоролика својим трпењем, иако самоубиством чини за хришћанство смртни грех. Завођењем је пренесена из детињег стања *безгрешности* у стање греха. Саблажњавањем, изгубила је право на *свет*. Свет деце наиве се срушио, а ништа није заузело његово место. Нема више могућности да се врати назад. Једна од најпотреснијих сцена коју је Достојевски икад написао сигурно је тренутак кад Матрјоша, пре самоубиства, прети Ставругину руком. То замахивање немоћном песницом је гест који ће проговорити кроз шифру порука негде у Немачкој.

Треба размотрити колико је Матрјошин лик истинит у књижевном смислу и колико је његов значај за поглавље „Код Тихона”, а и за сам роман. Он се не развија природно. Његове карактеристике јој се намећу. О њој знамо само на основу Ставругинових изјава. А у њихову истинитост можемо да сумњамо. „Исповест” је писана као Ставругинов алиби. Као могућност да се обави *исповест*. То што његово исповедање има два супротна циља: окајање греха и горду побуну против света, не мења ништа. Шта читалац треба да сазна из „Исповести” — да је Ставругин неморална особа. Тако рећи без застоја се набрајају његова злодела: завођење две жене, завођење и навођење на самоубиство Матрјоше, блудничење са друговима, женидба са Лебјаткином. „Имам ја и других старих успомена, можда мало бољих и од ове. С једном женом поступао сам још горе, и она је због тога умрла. На дуелима сам одузео живот двојници људи, који ми нису били криви. Једном сам ја био смртно увређен и противнику се нисам осветио. На мени је и једно тровање — намерно и успешно, а никоме није познато” /541/. Циљ је овим постигнут — читалац о њему мисли лоше. Али је баш овим обиљем података показано да он жели *да буде* деструктиван по сваку цену. То примећује и Тихон. И то изазива сумњу у искреност „Исповести”. Да ли се све то одиста тако десило? Описујући сцену кад је миловао девојчицу, Ставругин каже: „Али је морала осећати да је извршила као неки злочин, да је 'Бога убила' ” /530/. Мало касније ову своју опаску директно ставља девојчици у уста. „Матрјоша је већ три дана болесна и сваку ноћ бунца. Разуме се, одмах је запитам шта бунца; /говорили смо шапатом, у мојој соби/. Газдарица ми шапуће да дете „стравоће” бунца: „Ја сам, вели, Бога убила” /532/. Он хоће да нам наметне мисао да је девојчица имала свест о свом греху као богоубиству и тиме да узурпира за себе улогу антихриста.

Да ли је девојчица могла нешто тако да мисли? Ма колико желео да је наслика свесном богоборства њеног чина, она је ипак само дете. Њено осећање стида произилази из осећања да је учинила нешто лоше. То њеном *жртви намењеном бићу* даје осећај патње, али никако свест о поремећају космичке законитости. Рушење моралног система још није богоубиство, то је тек богоборство. У крајњем случају, Матрјоша и није крива. Она је саблажњено дете које не одговара за свој грех. У строгој хришћанској интерпретацији Бог ће тражити њену душу од Ставругина. Дете не може да замисли богоубиство. То значи да Ставругин измишља већи део доживљаја са Матрјошом,

али и степен свог огрешења. Њему је врло важна епизода са Матрјошом јер њоме жели да саблзни Тихона.

Да није греха са Матрјошом, Ставрогин не би могао да исприча сан о губитку спасења. Дивна обала, осећање среће, паук као кључ шифре и сазнање: нема за њега спасења. Како наћи излаз из те ситуације? Разрешење треба да да Тихон. Ако је снага сатанског /деструктивног/ већа од снаге божанског /конструктивног/ још једном ће победити. То што се ове две антиподне силе сукобљавају и у Ставрогину, доводи до пропасти „ђаволовог ученика”. Он није надвладао Тихона, али је попустио деструкцији у себи.

+
+ +

Ставрогин и Тихон расправљају о свету и Богу скидајући са људске душе многобројне маске. Иза свега остаје прича о боју Добра и Зла. И чуђење зашто је ово поглавље било избачено. Ко је сем Достојевског могао да напише овако нешто? Таква апологија Добра ретко је могла да се нађе у светској књижевности. Али, да би се то сазнало, требало је да Зло овлада светом, да се сазна сва његова дубина и опасност. Да, тако је то данас.

